

УДК 37.013.42:316.342-056.266

ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ З СІМ'ЯМИ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДИТИНУ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Бойко Ольга, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-6746-3304

E-mail: olga.boyko.uman@gmail.com

У статті детально розглянуто технології соціально-педагогічної роботи з сім'ями, які виховують дитину з інвалідністю. Проаналізовано напрямки, форми та методи роботи соціального педагога в школі з дітьми з інвалідністю та членами їхніх сімей. Детально наголошується на тому, що тільки спільна діяльність соціальних педагогів, педагогічного колективу та батьків у роботі з дітьми з інвалідністю дасть можливість вирішити проблеми розвитку особистості дитини, її соціалізації, реабілітації та адаптації. У статті проведений аналіз технологій соціальної роботи з такими сім'ями. Висвітлено зміст соціальної роботи з дітьми з інвалідністю, який спрямований на встановлення соціальної проблеми, виявлення причини та пошук способів її вирішення.

Ключові слова: соціальна робота, інвалідність, діти з інвалідністю, соціальний захист, соціальна реабілітація, зміст соціальної роботи, форми соціальної роботи, напрями соціальної роботи, технології соціальної роботи.

SCHOOL SOCIAL WORK TECHNOLOGIES FOR FAMILIES THAT BRING UP CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Boiko Olha, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-6746-3304

E-mail: olga.boyko.uman@gmail.com

The article concerns the issue of working with families that bring up children with special educational needs (SEN) by means of socio-pedagogical technologies.

For this purpose, branches, forms and methods of teachers' for disabled children and their families work are analyzed. It is particularly emphasized that only the common efforts of social educators, pedagogical staff and parents for work with children with disabilities will allow to solve the problems of the child's personality development, socialization, rehabilitation and adaptation.

First, the article carries out the analysis of social work technologies in such families.

Second, the content of social work for children with SEN is highlighted, which is aimed at defining the social problem, revealing the causes and finding ways for its solution.

Finally, the article emphasizes the content of the work:

- study of the socio-psychological state of people with limited capacity;*
- carrying out of social-pedagogical investigations of peculiarities of socialization of children with*

- disabilities with different types of diseases;*
- *everyday rehabilitation of children with SEN;*
  - *conducting of psychological counseling for children with SEN having personal problems;*
  - *implementation of psychological and pedagogical correctional work;*
  - *organization of consultations for relatives on legal, psychological and pedagogical issues;*
  - *development of potential creative opportunities for children with SEN;*
  - *organization of cultural events and entertainment for children with SEN;*
  - *coordination of work with various social institutions that deal with the problems of children with SEN in society.*

Keywords: *social work, disability, children with special educational needs, social protection, social rehabilitation, content of social work, forms of social work, branches of social work, social work technologies.*

Розвиток та виховання дитини в сім'ї є основною ланкою становлення дитини як особистості.

Інституту сім'ї, як осередку оновленого демократичного суспільства, відводиться особливе місце в системі соціальних інститутів. У ситуації інтенсивних економічних, політичних і соціокультурних перетворень саме сім'я, яка виховує дитину з інвалідністю, виявилася в найбільш несприятливій матеріальній та соціально-психологічній ситуації. Відомо, що батьки дітей-школярів складають вікову групу 30–49-річних представників суспільства, які до зазначеного віку досягають певної стабільності соціального і професійного становища, набувають впевненості в завтрашньому дні. Перебудова соціально-економічних відносин в Україні відкинула ці сім'ї за межу середнього прожиткового мінімуму, зруйнувала їх стереотип самовизнання, поселила в них невпевненість в завтрашньому дні, низьку самооцінку. Матеріальні та психологічні труднощі, що переживаються сім'єю, призвели до виникнення абсолютно нових проблем виховного характеру. Невпевнені в собі батьки перестають бути авторитетом і зразком для наслідування у своїх дітей. Всі ці соціальні проблеми, так чи інакше, відбиваються на життєдіяльності сім'ї, а значить, зачіпають інтереси дітей. Разом з тим від того, як живуть, розвиваються і навчаються діти, залежить майбутнє країни.

Характеризуючи справжній стан сім'ї і дітей сьогодні, необхідно відзначити тривожні тенденції в розвитку підростаючого покоління і суспільства в цілому. Як показники благополуччя сім'ї необхідно розглядати здоров'я, освіту, відпочинок. Існування сім'ї як соціального осередку залежить також від того, наскільки вона як система знаходиться в стані рівноваги з навколишнім середовищем. І будь-яке порушення цієї рівноваги, обумовлене обставинами зовнішнього середовища, викликає необхідність деякого перегрупування життєвих функцій сім'ї.

Аналіз науково-педагогічної літератури засвідчує те, що успіх у вихованні дітей з інвалідністю значною мірою визначається послідовністю та співпрацею педагогічних працівників школи, сім'ї та суспільства. Саме ця робота спрямована на розвиток особистісних якостей дітей з обмеженими можливостями, формування їхнього матеріального світогляду, успішного оволодіння загальноосвітніми знаннями та майбутньою професією. При вирішенні цих проблем на перший план виходить процес соціалізації цієї категорії дітей, спираючись на збереження їх особистісних якостей, пошук оптимальних умов та засобів навчальної діяльності.

У працях А. Капської, Г. Локтінова, В. Сорочинського, Є. Холостова зустрічаємо

думку, що безпосередньо важливу роль у системі соціальної допомоги відводять сім'ї та шкільному соціальному педагогу. Надзвичайно важливим завданням соціального педагога є сприяння соціальній адаптації та реабілітації сім'ї саме з такими дітьми, підвищення її ситуаційно-рольової адаптованості, яка передбачає здатність членів сім'ї до оволодіння новими поведінковими ролями в новій, досить несприятливій ситуації.

Дослідниця Е. Ярська-Смірнова зазначає, що родину необхідно залучити до роботи зі своєю дитиною. Реалізація саме цього завдання безпосередньо потребує індивідуальних занять з дитиною, у яких беруть участь і батьки.

Соціальний захист осіб з інвалідністю є складовою діяльності держави щодо забезпечення прав і можливостей осіб з інвалідністю нарівні з іншими громадянами та полягає у наданні пенсії, державної допомоги, компенсаційних та інших виплат, пільг, соціальних послуг, здійсненні реабілітаційних заходів, встановленні опіки (піклування) або забезпеченні стороннього догляду [8].

Таким чином, соціальний педагог покликаний виконувати наступні функції:

- *діагностичну* (вивчення особливостей сім'ї, виявлення її потенціалів);
- *охоронно-захисну* (правова підтримка сім'ї, забезпечення її соціальних гарантій, створення умов для реалізації її прав і свобод);
- *організаційно-комунікативну* (організація спілкування, ініціювання спільної діяльності, спільного дозвілля, творчості);
- *соціально-психолого-педагогічну* (психолого-педагогічна освіта членів сім'ї, надання невідкладної психологічної допомоги, профілактична підтримка і патронаж);
- *прогностичну* (моделювання ситуацій і розробка певних програм адресної допомоги);
- *координаційну* (встановлення і підтримання об'єднання зусиль департаментів допомоги сім'ї та дитинства, соціальної допомоги населенню, відділів сімейного неблагополуччя органів внутрішніх справ, соціальних педагогів освітніх установ, реабілітаційних центрів і служб) [10, с. 15].

Деякі батьки недостатньо уявляють можливості своїх дітей у навчанні. Вони виявляють негативне ставлення до працівників школи, особливо в перший період навчання дітей, не розуміючи того, що саме цей тип навчального закладу найбільше сприяє розвитку їх дітей [2].

Батьки запрошуються і на спортивні змагання, свята, пов'язані із шкільними традиціями [4, с. 3].

На думку дослідників Е. Багаєва та Н. Дементьєва, найбільш ефективною формою роботи з сім'ями, які виховують дітей з особливими потребами є систематичні бесіди інформаційного та консультативного характеру. Відвідування сімей не завжди можливе через далеку відстань. Інформація про мікроклімат в сім'ї, особливості ставлення до дитини з інвалідністю, орієнтація батьків щодо питань виховання дасть змогу індивідуально працювати з сім'єю, а також більш конкретно визначити напрямки і засоби соціально-педагогічної впливу на дитину [3, с. 5].

Надзвичайно важливим у роботі соціального педагога, як зазначають дослідники М. Галагузова та Л. Мардахасєва, є встановлення контакту з батьками.

Беручи до уваги недостатню освіченість в літературі окремих проблем виховної роботи з дітьми, можна рекомендувати письмові консультації, які знаходяться в

«куточках для батьків» [7, с. 11].

Дослідження теоретичних та практичних основ роботи соціального педагога з сім'ями, які виховують дітей з інвалідністю, дозволяє зробити наступні висновки.

Завданнями соціальних педагогів у поводженні з сім'ями, які виховують таких дітей, є: турбота про права сімей, які мають дітей з особливими потребами; надання конкретної допомоги дитині, її сім'ї; участь у розробці програм соціального забезпечення; заохочення зусиль родини щодо реабілітації дитини з особливими потребами; інтеграція такої категорії дітей та їх сімей у життя місцевої громади.

Діяльність держави щодо осіб з інвалідністю виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціальних, психологічних та інших умов для забезпечення їхніх прав і можливостей нарівні з іншими громадянами для участі в суспільному житті та полягає у:

- виявленні, усуненні перепон і бар'єрів, що перешкоджають забезпеченню прав і задоволенню потреб, у тому числі стосовно доступу до об'єктів громадського та цивільного призначення, благоустрою, транспортної інфраструктури, дорожнього сервісу (далі – об'єкти фізичного оточення), транспорту, інформації та зв'язку, а також з урахуванням індивідуальних можливостей, здібностей та інтересів – до освіти, праці, культури, фізичної культури і спорту;
- охороні здоров'я;
- соціальному захисті;
- забезпеченні виконання індивідуальної програми реабілітації інвалідів;
- наданні пристосованого житла;
- сприянні громадській діяльності [8].

Вирішальну роль в області захисту прав та інтересів сімей, що мають дітей з різними видами інвалідностей у розвитку, грає також державна економічна і соціальна політика. В основі сучасної соціальної політики стосовно захисту прав сімей в Україні лежать положення, що визначають основні пріоритети допомоги:

- 1) грошові виплати у зв'язку з народженням, утриманням та вихованням дітей (пенсії по інвалідності);
- 2) багатопрофільні пільги сім'ям з дітьми з особливими потребами (податкові, житлові, транспортні, медичні, трудові та ін.);
- 3) безкоштовні видачі родині і дітям ліків, технічних пристосувань і ін.;
- 4) соціальне обслуговування сімей (надання довгострокових заходів комплексної допомоги: юридичної, соціально-побутової, медико-соціальної, психолого-педагогічної та ін.) [5, с. 112].

Соціальний захист сімей, які мають дітей з інвалідністю, має в своїй основі відповідну нормативно-правову базу.

Виділення дітей з обмеженими функціональними можливостями в окрему категорію обумовлено необхідністю соціального захисту таких сімей.

Закон диференціює пільги, що надаються виключно особі з інвалідністю (дитині з інвалідністю) і його сім'ї. Додаткові пільги батькам надаються законом для того, щоб забезпечити їм можливість максимального повноцінного догляду за дитиною.

Найбільш важливими заходами соціальної допомоги сім'ям, які виховують дітей з інвалідністю, є грошові виплати.

Всі соціальні виплати дітям по інвалідності діляться на дві групи:

- загальні (надаються всім дітям незалежно від стану здоров'я і життєдіяльності);
- спеціальні (виплачуються виключно дітям з інвалідністю).

До загальних виплат відносяться:

- 1) одноразова допомога при народженні дитини;
- 2) щомісячну допомогу на період відпустки по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років.

До спеціальних виплат відносяться:

- 1) пенсія дитині з інвалідністю; розмір соціальної пенсії дітям з інвалідністю відповідає розміру мінімальної пенсії за віком і змінюється пропорційно зміні (підвищенню) мінімального розміру оплати праці;
- 2) компенсаційна виплата в розмірі 60 % від встановленого мінімального розміру оплати праці непрацюючій працездатній особі, яка здійснює догляд за дитиною з особливими потребами.
- 3) лікувально-медичні пільги:
  - безкоштовна або на пільгових умовах медична допомога; пільгові умови отримання путівки на санаторно-курортне лікування;
  - безкоштовне санаторне лікування в реабілітаційних центрах міста або району в якому проживають.
- 4) трудові та пенсійні пільги (для батьків дітей з інвалідністю):
  - право на неповний робочий час;
  - право на 4 додаткових вихідних дня щомісяця одному з працюючих батьків і право на додаткову неоплачувану відпустку;
  - заборона на звільнення і обов'язкове працевлаштування працівників, що мають дітей з особливими потребами, при ліквідації підприємства;
  - право жінки, яка має особливу дитину, на безперервний трудовий стаж при обчисленні розміру допомоги по тимчасовій непрацездатності.

Завдання соціального педагога – допомогти батькам подолати пригніченість і розгубленість, а в подальшому зайняти активну позицію в реабілітації дитини, зосередивши зусилля не тільки на лікуванні, але і на розвиток її особистості, на пошуку адекватних способів соціалізації і досягненні оптимального рівня адаптації в суспільстві. Безпосередньо для цього соціальний педагог виконує освітню допомогу: здійснює інформаційну функцію, що стосується етапів лікування та перспектив дитини, повідомляє про можливість встановлення тимчасової інвалідності і пов'язаних з нею пільг. Також соціальний педагог виступає в якості посередника між фахівцями інших сфер і сім'єю. У той час як медичні працівники зайняті лікуванням, він допомагає родині подолати кризу і почати діяти. Наприклад, встановити зв'язок з іншими родинами, сім'ями, котрі відчувають такі ж труднощі та з організаціями, які можуть надати допомогу в ситуації, що склалася [5, с. 210].

Таким чином, соціальний педагог в індивідуальних бесідах через освітню і посередницьку допомогу, тобто непрямим чином, досягає ефекту психологічної підтримки, впливаючи на почуття сумніву і страху, що перешкоджають контролю над ситуацією. Крім того, сім'я може бути залучена до програми сімейної терапії і навчальних тренінгів, мета яких – поліпшення спілкування між членами сім'ї і рішення

прихованих проблем, які виявляються в кризовій ситуації [7, с. 141].

Метод консультації є взаємодія між двома або кількома людьми, в ході якого певні спеціальні знання консультанта використовуються для надання допомоги консультуваного в рішенні поточних проблем або при підготовці до майбутніх діяльності. Оскільки консультування призначене для надання допомоги практично здоровим людям, які відчують труднощі при вирішенні життєвих завдань, воно здатне знайти широке застосування і в соціально-педагогічній практиці, націленої на реабілітацію сім'ї дитини з особливими потребами. Необхідність використання цього методу пов'язана з тим, що значна частина сімей, що мають особливу дитину, знаходиться в гострих або хронічних стресових станах, що зазнають труднощів адаптації до свого нового статусу, мають нестійку мотивацію до участі в реабілітації.

Однією із надзвичайно важливих технологій соціальної роботи є соціальна реабілітація осіб з інвалідністю.

Соціальна реабілітація визначається як комплекс заходів, послуг і умов, які оптимізують процеси адаптації, соціалізації, інкультурації і самореалізації особистості інваліда за рахунок використання коштів, методів і технологій соціокультурної діяльності.

Соціокультурна реабілітація допомагає людям з особливими потребами досягати і підтримувати оптимальний ступінь участі в соціальних взаємодіях, забезпечує необхідне якість задоволення потреб і рівень культурної компетенції. Це створює умови для позитивних змін в способі життя осіб з особливими потребами, розширює рамки його незалежності.

Соціальну інтеграцію можна представити як систему взаємопов'язаних заходів і акцій, націлених на мінімізацію або дозвіл проблем, викликаних певними витратами в сфері реабілітації, соціалізації, інкультурації і т.д. Даний процес буде ефективний в тому випадку, якщо його основу складе спеціально обґрунтована програма.

Програма соціокультурної реабілітації – це система методів, форм і послуг, що здійснюються по відношенню до інвалідів (дітей з особливими потребами та їх батьків) і з їх участю засобами соціально-культурної діяльності з метою оптимізації умов, що сприяють більш ефективній реабілітації (відновлення порушених або утрачених здібностей до громадської, професійної та побутової діяльності), рішення особистісних проблем і більш успішної соціальної інтеграції [3, с. 21].

З огляду на те, що соціокультурна реабілітація є складовою частиною соціальної реабілітації, формування цього блоку соціальної реабілітації в бюро медико-соціальної експертизи рекомендується покласти на фахівців із соціальної роботи.

Фахівці виділяють чотири рівні (компоненти) діагностики:

- оцінка загального рівня соціальної адаптації та, відповідно, заходи відновлення при її порушенні;
- діагностика предметної сфери культурних і дозвіллевих інтересів. Слід звернути увагу, що деякі інваліди можуть самостійно визначити таку сферу, для інших це може бути важко.
- визначення найбільш кращої форми мінімізації проблем і реалізації потреб інваліда. Це можуть бути пасивні або активні форми, індивідуальні або групові заняття (в спеціалізованих групах для інвалідів або в групах спільно

зі здоровими особами); послуги на дому або в установі та ін.;

- облік показаних для інваліда в зв'язку з тяжкою патологією умов і характеру діяльності [1, с. 29–45].

При розробці програм, орієнтованих на включення дітей і підлітків з вродженими або рано набутими дефектами в соціокультурне життя, акцент слід робити на особливостях їхньої психіки і на природних можливостях їх адаптації в життєвому середовищі.

У дитини виділяються різні групи дефектів: первинний, пов'язаний з пошкодженням центральної нервової системи і вторинні дефекти, ті що відображають порушення психічного розвитку дитини в умовах первинного дефекту. Слід враховувати, що саме вторинні дефекти впливають на прогноз розвитку і можливості психолого-педагогічної корекції та в цілому реабілітації.

Первинний дефект призводить до виникнення багатьох інших відхилень (вторинних, третинних і т.д.), які виникають в процесі розвитку дитини. Наприклад, при різкому зниженні зору в дитини значно знижується можливість знайомитися з навколишнім світом, орієнтуватися в соціальному середовищі, отримувати інформацію. Ці фактори впливають на розвиток наочно-дієвого, наочно-образного мислення, що в свою чергу негативно відбивається на становленні словесно-логічного мислення і речі, так як дитина, позбавлена зору, може вживати слова, недостатньо розуміючи їх значення і не цілком уявляючи, що вони означають. Глухота як первинний дефект тягне за собою порушення мовного розвитку (вторинний дефект) що, в свою чергу, викликає відхилення в становленні словесно-логічного мислення (дефект такого порядку).

Один з основних принципів реабілітації полягає в тому, що корекція має починатися на більш ранній стадії. Специфіка дитячої інвалідності полягає в тому, що обмеження життєдіяльності виникає в період формування вищих психічних функцій, а засвоєння знань і умінь – в період становлення особистості. За концепцією Л. Виготського, дитина – це істота з якісно відмінною психікою, своєрідність якої проявляється на кожному віковому ступені. Принцип раннього втручання поширюється і на область інтеграції засобами культурно-дозвілєвої діяльності, яка ефективними способами допоможе компенсувати і мінімізувати наслідки інвалідності дитини.

Отже, здійснення саме такого виду допомоги надзвичайно складний та довготривалий процес. Допомогти сім'ї, яка виховує дитину з інвалідністю, має негативний життєвий досвід, негативну оцінку своїх можливостей, перенесла різні травми (психічні, фізичні, сексуальні), відчувала на собі відчуженість суспільства і байдужість держави – надзвичайно важко. Це потребує особливих знань, володіння специфічними методами і прийомами, вимагає особливої організації, яка об'єднує багатьох фахівців різного профілю и дозволяє впливати. Саме тому дана категорія дітей потребує не просто допомоги оточуючих, а є спеціально організованою, професійною соціально-педагогічною допомогою, що полягає у виявленні, визначенні та розширенні проблем дитини з метою реалізації та захисту його прав на повноцінний розвиток і освіти.

Проведене дослідження не претендує на вичерпність вивчення проблеми. Предметом майбутніх наукових пошуків можуть стати технології соціальної роботи за місцем проживання з сім'ями, що виховують дитину з інвалідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: зб. наук. праць. / редкол.: П. М. Таланчука, Г. В. Онкович та ін. Київ: Вид-во «Університет «Україна», 2009. 316 с.
2. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи: монографія. Київ: Науковий світ, 2006. 363 с.
3. Богданов С. Соціальний захист інвалідів. Київ: Соломії Павличко «Основи», 2005. 268 с.
4. Волянська О. В. Соціальна психологія. Київ: Знання, 2008. 275 с.
5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: Проблемы общей психологи: в 6-ти т. Т. 2 / под ред. В. В. Давыдова. Москва: Педагогика, 1982. 504 с.
6. Гайворонюк Н. А. Особливості роботи з дітьми з особливими потребами. *Практична психологія та соціальна робота*. 2012. № 12. С. 41–46.
7. Деметсьєва Н. Ф. Соціальна роботу з сім'єю інваліда: навч. посіб. Київ: Фенікс, 2006. 165 с.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо прав інвалідів: Закон України від 22.12.2011 р. № 4213-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 31, Ст. 381.
9. Капська А. Й. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Освіта, 2005. 264 с.
10. Капська А. Й. Соціальна робота: навч. посіб. Київ. Центр навчальної літератури, 2005. 328 с.

REFERENCES

1. Aktualni problemy navchannia ta vykhovannia liudei z osoblyvymy potrebamy. (2009). P. M. Talanchuka, H. V. Onkovych ta in. (Eds.). Kyiv: Vyd-vo «Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
2. Bezpalko, O. V. (2006). Orhanizatsiia sotsialno-pedahohichnoi roboty z ditmy ta moloddu u terytorialnii hromadi: teoretyko-metodychni osnovy. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].
3. Bohdanov, S. (2005). Sotsialnyi zakhyst invalidiv. Kyiv: Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
4. Volianska, O. V. (2008). Sotsialna psykholohiia. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
5. Выготский, L. S. (1982). Sobranie sochynenyi: Problemy obshchei psykholohy (Vols. 1–6); Vol. 2. V. V. Davydova (Ed.). Moskva: Pedahohyka [in russian].
6. Haivoroniuk, N. A. (2012). Osoblyvosti roboty z ditmy z osoblyvymy potrebamy. *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota* [in Ukrainian].
7. Dementieva, N. F. (2006). Sotsialna robotu z simieiu invalida. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo prav invalidiv: Zakon Ukrainy vid 22.12.2011 r. № 4213-VI. (2011). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 31, St. 381.
9. Kapska, A. Y. (2005). Sotsialna pedahohika. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].
10. Kapska, A. Y. (2005). Sotsialna robota. Kyiv. Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].